

**ŹRÓDŁA DO DZIEJÓW CHASYDYZMU W KRÓLESTWIE
POLSKIM, 1815–1867, W ZASOBACH POLSKICH ARCHIWÓW
PAŃSTWOWYCH, OPRAC. MARCIN WODZIŃSKI
[SERIA: MAKOR/ŹRÓDŁA], KRAKÓW–BUDAPESZT 2011**

Naukowe zainteresowanie chasydyzmem wywodzi się z kręgu historiografii żydowsko-niemieckiej i sięga początków XIX w. Jego rozwój związany jest z osobą Simona Dubnowa, autora jedynej, jak dotąd, naukowej syntezy dziejów chasydyzmu¹. Od połowy XX w. znawcy tego nurtu podkreślają, że jest on przede wszystkim ruchem religijnym i do jego badania należy stosować metody właściwe studiom religioznawczym. Badania, głównie za sprawą Gershoma Scholema, zwróciły się więc w stronę analizy chasydyzmu jako formacji religijnej, znaczenia cadyka i modlitw. Początkowo takie podejście do tematu ograniczyło zainteresowanie szerszym, społeczno-politycznym kontekstem ruchu chasydzkiego. Z czasem dla wielu badaczy stało się oczywiste, że ruch ten, prócz religijnego, ma również charakter społeczny, polityczny, kulturalny czy ekonomiczny. Takie podejście otwarło nowe perspektywy dla studiów nad chasydyzmem. Zasadnicze znaczenie ma w nich wprowadzenie do obiegu naukowego innych źródeł, niż wcześniej analizowane klasyczne drukowane teksty hebrajskie i jidyszowe.

Omawiana praca Marcina Wodzińskiego, badacza zajmującego się dziejami polskich chasydów², wpisuje się, jak deklaruje Autor, we współczesną tendencję rozszerzania pola prowadzonych badań. Prezentowane w niej źródła nie tylko rozszerzają bazę dla studiów nad ruchem, ale też zmieniają jego postrzeganie. Dokumenty zgromadzone w tomie — jak zapewnia Wydawca — dostarczają przede wszystkim informacji o politycznych dziejach ruchu chasydzkiego, ale też wielu danych

---

¹ S. Dubnow, *Toledot hachasidut*, Jerusalem 1930–1931 (edycja hebrajska); *Geschichte des Chassidismus*, Berlin 1931 (edycja niemiecka).

² M. Wodziński, *Oświeceni żydowskie w Królestwie Polskim wobec chasydyzmu. Dzieje pewnej idei*, Warszawa 2003; tenże, *Chasydzi w Częstochowie. Źródła do dziejów chasydyzmu centralnej Polsce*, „*Studia Judaica*” 8/2005, s. 279–301; tenże, *Haskalah and Hasidism in the Kingdom of Poland: A History of Conflict*, Oxford–Portland 2005; tenże, *Władze Królestwa Polskiego wobec chasydyzmu. Z dziejów stosunków politycznych*, Wrocław 2008.

o społecznej strukturze ruchu, o relacjach z innymi grupami ludności żydowskiej i nie żydowskiej, o mentalności, życiu codziennym czy wreszcie liczebności zwolenników chasydyzmu w Królestwie Polskim³. Z punktu widzenia rozwoju badań nad chasydyzmem istotne jest, że są to dokumenty w języku polskim⁴, dotychczas w nikłym stopniu uwzględniane w literaturze przedmiotu i rzadko wykorzystywane przez badaczy. Pochodzą one w zdecydowanej przewadze z zasobu Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie (przede wszystkim z zespołu Centralne Władze Wyznaniowe Królestwa Polskiego oraz zespołów Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych, Komisja Województwa Kaliskiego — Rząd Gubernialny Warszawski, Komisja Województwa Mazowieckiego — Rząd Gubernialny Warszawski, Rada Administracyjna Królestwa Polskiego) oraz archiwów państwowych w Katowicach (z zespołu Akta miasta Olkusza), Kielcach (z zespołu Rząd Gubernialny Radomski), Lublinie (z zespołów Akta miasta Lublina 1809–1874, Rząd Gubernialny Lubelski), Łodzi (z zespołu Anteriora Piotrkowskiego Rządu Gubernialnego) i Płocku (z zespołu Akta miasta Płocka 1808–1867)⁵.

Wybrane dokumenty, na podstawie miejsca i okoliczności ich wytworzenia, Marcin Wodziński podzielił na 4 kategorie. Kategoria pierwsza i najobszerniejsza obejmuje korespondencję urzędową powstałą w związku z formalnie toczonymi postępowaniami administracyjnymi. Kategoria druga to protokoły sporządzone przy wszelkiego typu dochodzeniach administracyjnych. Choć formalnie jest to również część dokumentacji wytworzonej przez administrację państwową, od dokumentów pierwszego typu różni je przede wszystkim to, że rejestrują wypowiedzi przesłuchiwanych przedstawicieli społeczności żydowskiej, najczęściej w formie dosłownego zapisu, a więc wypowiedzi stosunkowo autonomicznej. Kategoria trzecia to różnego typu pisma nadsyłane przez żydowskie instytucje i osoby prywatne do administracji rządowej wszystkich szczebli — od urzędów municypalnych, przez komisarzy obwodowych (naczelników powiatowych) i komisje wojewódzkie (rządy gubernialne), do komisji rządowych i namiestnika królewskiego. Są tu zarówno formalne petycje kahałów czy samozwańczych przedstawicieli społeczności żydowskiej, oficjalne życiorysy i podania pisane przez znanych przywódców chasydzkich, zamawiane przez rząd raporty, jak i liczne anonimowe listy, podania i donosy. Wreszcie kategoria czwarta dokumentów to pisma wytworzone przez przedstawicieli społeczności żydowskiej na użytek wewnętrzny, a więc bez związku z administracją państwową. Różne tego typu pisma — np. listy podatkowe, paszkwile, kontrakty rabinackie i ich tłumaczenia — trafiały w ręce urzędników państwowych czy to nadsyłane przez zaniepokojonych nimi konkurentów, czy po prostu jako dodatkowa dokumentacja załączana do innych urzędowych materiałów⁶.

Wybór zawiera krytyczne opracowanie 364 dokumentów usystematyzowanych w 43 rozdziałach — sprawach w układzie chronologicznym⁷. W związku z tym rozdziały znacznie różnią się objętością — rozdziały 3 i 33 mają tylko po jednym

³ *Źródła do dziejów chasydyzmu...*, Wstęp, s. 14.

⁴ Nieliczne dokumenty, głównie z terenu województwa kaliskiego, są w języku niemieckim.

⁵ Tytuł publikacji sugeruje szerszy zakres wykorzystania zbiorów archiwalnych.

⁶ *Źródła do dziejów chasydyzmu*, Wstęp, s. 15.

⁷ Wybór ograniczono do okresu, w którym kancelarie urzędów prowadziły sprawy w języku polskim.

dokumencie⁸, a w rozdziale 11 są 83 dokumenty⁹. Z założenia w wydawnictwie są reprezentowane sprawy najważniejsze, których rozstrzygnięcie było istotne dla położenia polskich chasydów lub też sprawy typowe, pokazujące problemy charakterystyczne dla tego ruchu w Królestwie Polskim. Poprzez dobór dokumentów, możliwie wszystkich znanych w sprawie, Wydawca chciał pokazać mechanizmy działania administracji państwowej, ale też tego, jak chasydzi postrzegali funkcjonowanie państwa i jak radzili sobie w zetknięciu z reprezentującymi je urzędnikami.

Każdy rozdział, poświęcony konkretnemu śledztwu czy konfliktowi, poprzedzony został wprowadzeniem, w którym Autor objaśnił kontekst sprawy i przedstawił najważniejsze zjawiska z dziejów chasydyzmu, których — jego zdaniem — ilustracją są przytoczone dalej dokumenty. Przy dokumentach już wcześniej wydanych drukiem lub zachowanych w kilku kopiach, zostało to odnotowane w metryczce poprzedzającej każdy dokument, zawierającej obowiązkowo tytuł (nadany przez Wydawcę), miejsce przechowywania i daty.

Z myślą o zainteresowaniu dokumentami szerszego, niż polski, kręgu naukowego, publikacja ma równoległy tytuł *Hasidism in the Kingdom of Poland, 1815–1867: Historical Sources in the Polish State Archives*, pod którym zamieszczone zostały przełożone na język angielski Wstęp, wprowadzenia do poszczególnych rozdziałów oraz rejestry dokumentów. Do edycji opracowano zbiorczy indeks geograficzny, osobowy i rzeczowy.

Niekonsekwencją, wobec zapowiedzi w tytule, że będą to źródła z Królestwa Polskiego z lat 1815–1867, jest publikacja dokumentu otwierającego tom — patentu cesarza austriackiego Franciszka II o minianach (bóżnicach prywatnych) w Galicji Zachodniej z 1798 r.¹⁰

Trzeba podkreślić, że Marcin Wodziński wykonał ogromną pracę, która doprowadziła do opublikowania w jednym tomie kilkuset dokumentów dotyczących chasydów, rozproszonych wśród setek innych, dotyczących spraw żydowskich¹¹. Dokumenty zostały wydane zgodnie z zasadami edytorskimi¹², z bogatym aparatem, m.in. bardzo użytecznymi biogramami pojawiających się w nich urzędników¹³, ze wskazaniem, jaki był ich stosunek do spraw żydowskich i za jaki obszar działań odpowiadali.

⁸ W rozdziale 3 skarga kahału Chęciny z 1818 r., w rozdziale 33 protokół przesłuchania pijanego chasyda z Lublina z 1853 r.

⁹ Rządowe dochodzenie w sprawie chasydów w województwie podlaskim prowadzone w latach 1823–1824.

¹⁰ W rozdziale 11.16 opublikowano raport o chasydyzmie w Galicji z 1823 r. (w języku niemieckim).

¹¹ Tylko nieliczne, wykorzystane w pracy dokumenty znajdują się w jednostkach archiwalnych dotyczących wyłącznie spraw chasydów, np. Archiwum Główne Akt Dawnych (dalej: AGAD), Centralne Władze Wyznaniowe Królestwa Polskiego (dalej: CWW), sygn. 1869, Akta dotyczące się Sekty starozakonnych kitajowcami zwanych, 1818; AGAD, CWW, sygn. 1871, Akta dotyczące się Jewriejskiej siekty nazywajemj Chasidim, 1823–1871.

¹² Autor korzystał z Instrukcji wydawniczej Kazimierza Lepszego (*Instrukcja wydawnicza do źródeł historycznych od XVI do połowy XIX wieku*, przedm. K. Lepszy, Wrocław 1953); o odstępstwach od Instrukcji poinformował we Wstępie.

¹³ Również przedstawiciele społeczności żydowskiej i wywodzących się z niej ekspertów powoływanych przez władze np. Abrahama Sterna, Ezechiela (Stanisława) Hogeego.

Trudno przewidzieć, jak pojawienie się *Źródeł do dziejów chasydyzmu...* wpłynie na wzrost zainteresowania tą tematyką wśród historyków, ale z pewnością warto by podjąć kwerendę w tych archiwach państwowych, do których Marcin Wodziński nie dotarł. Edycja zasługuje na wysoką ocenę i dobrze wróży dalszym planom wydawniczym serii *Makor / Źródła zainicjowanej Źródłami do dziejów chasydyzmu w Królestwie Polskim, 1815–1867, w zasobach polskich archiwów państwowych*. Głównym celem powołania serii jest prezentacja tekstów ważnych dla poznania historii i kultury Żydów. Kolejny (II) tom zatytułowany *Ludwik Zamenhof wobec „kwestii żydowskiej”* opracowała Agnieszka Jagodzińska. Zamenhof (1859–1917) znany szerzej jako twórca sztucznego języka esperanto, zafascynowany był projektem reformy judaizmu w duchu tzw. hillelizmu¹⁴. W 1901 r. opublikował na ten temat broszurę w języku rosyjskim *O gillelizmie*. W tomie III znajdują się *Dzienniki i inne pisma Sary Szenirer (Schenirer)*, przygotowane do druku przez Joannę Lisek. Sara Szenirer (1883–1935), pochodząca z tradycyjnej rodziny żydowskiej z Krakowa, była organizatorką oświaty kobiet (choć sama formalnego wykształcenia nie miała), założycielką pierwszej szkoły dla dziewcząt o profilu ortodoksyjnym. Szkoła Sary Szenirer w Krakowie stała się zaczynem organizacji edukacyjnej dla kobiet *Be(j)t Jaakow*. W ostatnim z już zaplanowanych tomów znajdzie się wybór artykułów z wydawanego w Warszawie w latach 1866–1912 (z przerwami) tygodnika „Izraelita”. Tygodnik zamieszczał teksty publicystyczne o tematyce społeczno–politycznej, religijnej, oświatowej i kulturalnej, miał też bogaty dział informacyjny z życia Żydów. Wyboru artykułów dokonali Agnieszka Jagodzińska i Marcin Wodziński. Jak widać, będą to zarówno wybory źródeł historycznych jak i filologiczne edycje kanonicznych dzieł kultury żydowskiej. Ambicją Marcina Wodzińskiego, redaktora naukowego serii, jest udostępnianie owych tekstów we wzorcowym opracowaniu edytorskim. Redaktorowi, jak i całemu gronu Jego współpracowników oraz Wydawnictwu *Austeria* wypada życzyć powodzenia i oczekiwać wydania zapowiedzianych tomów.

Małgorzata Końska (AGAD)

---

¹⁴ Nazwa nurtu pochodzi od imienia starożytnego uczonego żydowskiego Hillela I, zwanego Starym lub Babilończykiem.